

KDO BUDE MILIONÁŘEM ANEB VŠECHNO, CO MUSÍME VĚDĚT

Vědomostní show, kterou v Německu vysílala soukromá televize pod názvem Kdo bude milionářem a v Rakousku veřejnoprávní stanice pod názvem Miliónová show, patří už léta k nejoblíbenějším a nejúspěšnějším pořadům svého druhu. Tyto zábavné pořady jsou zároveň s raketovým úspěchem příručky Dietricha Schwanitze *Všechno, co musíte vědět* a románů o Harrym Potterovi od Joanne K. Rowlingové pro mnohé kulturní optimisty důkazem toho, že chuť vzdělávat se a číst u lidí nijak neklesá.

Je skutečně pozoruhodné, že se vždy znovu a znovu najdou lidé, kteří se – po prostudování nejrůznějších slovníků a příruček více či méně dobře připravení – podrobí před publikem milionářských pořadů testu znalostí. Hlavním důvodem asi není jen vyhlídka na výhru, ani pouhá simulace zkuškové situace, jejíž sledování bylo vždy spojeno se značnou dávkou slastného uspokojení, nýbrž skutečně to, oč jde – znalosti. Právě v tomto ohledu demonstruje tento televizní pořad, kulturně-průmyslový produkt par excellence, leccos z toho, jak to s věděním ve společnosti vědění vypadá.

Struktura televizní show je velmi prostá. Kandidátovi na milionáře, který se po různých vylučovacích postupových kolech dostane až do centra dění, se položí až patnáct otázek, jejichž stupeň obtížnosti odpovídá finanční částce, kterou může při správné odpovědi vyhrát. Na rozdíl od panující ideologie komplexní provázanosti se otázky v této show vztahují jen k jednotlivým znalostem bez kontextu. Předem zformulované odpovědi, z nichž má soutěžící vybrat ty správné, umožňují nejen rychlou a bezprostřední reakci, nýbrž ukazují také jasně, kde probíhají hranice mezi hádáním, tušením, věděním a vzdělaností. Když účastníci soutěže provázejí svou volbu výroky typu „to je mi povědomé“ nebo „to už jsem někde slyšel“, je to triumf známého nad věděním. Pokud soutěžící zvažují pravděpodobnost nebo přijatelnost odpovědi, řídí se tušením a nejasnými vzpomínkami. Pokud někdo něco skutečně ví, zdůvod-

ňuje zvolenou odpověď také příslušnými slovy: To vím. Náznak vzdělání se objeví, jakmile se nějakému soutěžícímu podaří na základě svých znalostí například latiny nebo dokonce řečtiny rozluštit význam odborného výrazu, který pro něj není běžný.

A tak televizní show, což jistě zvyšuje její atraktivitu, simuluje pohyb v oblasti vědění, každý ho zná a dokáže si to představit: Jen máloco jsme pochopili, něco víme, něco tušíme, většinu jsme ale neznali a můžeme to správně nebo nejvýš uhodnout.

Vědění, které se prezentuje sledem otázek z nejrůznějších oborů, se tak ovšem jeví zcela bez souvislostí a náhodné. Přeskakuje se od zeměpisu k popkultuře, od literatury k botanice, od chemie k filmové hudbě, od kuchařského umění k operním skladbám, od přísloví k historii – všechno je možné. Nahodilost je tedy jediným principem, který spojuje množství informací a významů, na něž je v takové show soutěžíci v rychlém sledu dotazován, princip náhody hraje rozhodující roli, lidským dílem je očividně jen ohodnocení stupně obtížnosti, který je otázkám přiřazen.

Tato nahodilost ovšem zrcadlí základní zkušenost, kterou lidé musejí udělat v informační společnosti, a tou je zaměnitelnost stejně platných entit. Rovněž člověk, který loví v digitálním oceánu dat informace, nemůže okamžitě rozpoznat, zdali je to, co mu vyhledávač vyplivne, v nějaké smysluplné souvislosti s jeho zadáním. Rešerše na internetu přinesou v prvním kroku vždy náhodné výsledky, což je nutné akceptovat, protože každá jiná forma hledání je od počátku odsouzená k neúspěchu. Pohybovat se na internetu znamená také omezit náhodnost tak, abychom získali výsledky přijatelného druhu.

Podstatným důvodem, proč má televizní milionářský pořad takový úspěch, je však i skutečnost, že pořad radikálně účtuje s namyšleností vzdělanců. Všechny možné oblasti vědění i života jsou tady rovnoprávné, otázka týkající se postavy z Goethova Fausta je stejného řádu jako ta, která se týká nejnovějšího poměru nějaké hollywoodské hvězdičky, nemůže a nesmí se tu vyskytovat žádná hierarchie a nikoho ze soutěžících by také ani nenapadlo odmítnout otázku s poukazem na to, že tohle nikdo vědět nemusí.

Z této show lze vyčíst, co přetrvalo z kdysi tak podporovaného, později zatracovaného všeobecného vzdělání. Všechno může znamenat vzdělání, ale vzdělání

už dávno neznamena všechno. Neexistují už preferované disciplíny a oblasti vědění, nikdo se neptá na nějaký kánon, ovšem ani specialisté nemají v této hře šanci, nejdál se s trochou štěstí zpravidla dostanou nespecialisté. Narůstající stupeň obtížnosti otázek také nijak nesouvisí s vyšší komplexností obsahu, ani s tím, čemu se dříve říkalo vyšší úroveň vzdělání, charakteristikou obtížnosti je exotika a neobvyklost oblastí a pojmů.

Vědomostní televizní show na rozdíl od knihy Dietricha Schwanitze nepředstírá, že jde v pořadu o to, co člověk musí vědět, ale právě naopak, že je zcela lhostejné, co člověk ví, nebo neví, s trochou štěstí ví každý vždycky něco, co se náhodou také objeví mezi otázkami. Tato show tak svérázným způsobem aduruje znalosti jednotlivých faktů jako takových a míří proti intencím reformní pedagogiky, která po dlouhou dobu převažovala, protože ta chtěla vyhostit z hlav žáků izolované faktografické znalosti bez souvislostí. Po úspěchu tohoto televizního pořadu už také učitelé, kteří jdou s duchem doby, nezkoušejí suchopárně a postaru formou pohovoru, aby zjistili, jak dalece studenti látku porozuměli, nýbrž organizují podobné kvízy podle vzoru televizní show, a studenti je také bez odporu akceptují. Nejen učení, ale taky zkoušení je pak opravdu zábavné a zadními dvířky tak skrze mediální formát opět proniká do výuky dlouhou dobu zavrhané testování jednotlivých, nesouvisejících dat, faktů a významů.

Učitelé v roli moderátora kvízu mají stejně jako němečtí a rakouští protagonisté televizní show k dispozici dva základní modely, jimiž se mohou řídit v pedagogickém přístupu k výuce. Podle výzkumů veřejného mínění považuje většina dotázaných německého moderátora televizní soutěže Kdo bude milionář Günthera Jaucha za jednoho z nejlépejších Němců, schopného zastávat i vysoké politické posty. Obliba rakouského moderátora Armina Assingera spočívá v něčem jiném. Günther Jauch dokáže vždy s intelektuálně laděným postojem vzbudit dojem, že ví víc než soutěžíci, a přečtení správné odpovědi je pro něj spíše jen potvrzením, ne překvapením. U bývalého závodního běžce na lyžích Armina Assingera je to jinak. Jeho šarm spočívá v tom, že se vůbec nesnaží předstírat, že by si s pojmy, na které se ptá, věděl rady. Jauch simuluje pedagogickou autoritu, Assinger kamarádkého učitele, který nijak neskrývá, že neví o nic víc než student, a proto je ochotný se od něj taky něco přiučit.

Kamarádský moderátor může ovšem při lehkých otázkách, nebo když jde o sport, s pomrkáváním pomoci nejistému soutěžícímu přes první překážky. Naopak Jauchova gestikulace vyjadřuje zděšení nad duševní nemohoucností některých soutěžících a nenechává nikoho na pochybách, jak hluboká intelektuální propast ho od soutěžícího dělí. Při správné odpovědi na těžkou otázku může proto Jauch, ztělesnění autority, riskovat chválu, zatímco Assinger, rovný mezi rovnými, dává nepokrytě najevo téměř filozofický údiv, co všechno na světě je možné znát.

Televizní pořady typu Milionáře indikují stav vzdělání na úrovni masově mediální zábavy – jako jednu z forem, jak se projevuje nevzdělanost. Ne že by se člověk při těchto pořadech i při jejich sledování nemohl přiučit. Takový zábavný program bezesporu propaguje tezi, že nikdy nelze vědět dost. A v neposlední řadě si pořady tohoto typu pohrávají s prazákadem naší kultury – hádankou, jejíž zodpovězení rozhodne o dalším osudu člověka. Diváci vytrvají u obrazovky především proto, že je nesnesitelné nechat otázky nezodpovězené. Avšak vědění, jež se takto zprostředkuje, je vzhledem ke svým intencím nezávazné a nesouvislé, je prostě zcela zvnějšněné. Je to dáno jednak typem pořadu, v němž se vědění stává předmětem hry s otázkami a je proto myšlenka vzdělání stejně odcizené jako každá jiná znalostní show nebo každá křížovka. Souvisí to ovšem i s poměry, které jakýkoliv náznak souvislosti nebo vnitřního rozvinutí myšlenky sabotují.

Theodor W. Adorno se kdysi pokusil na Spinozově *Etice* demonstrovat, co je skutečné vzdělání. Tvrdí, že nejde jen o znalost nebo četbu této knihy, nýbrž také o karteziánskou filozofii a její systematický a historický kontext, bez něhož nelze Spinozovi adekvátně porozumět. Lze tedy říct, že vzdělání je přiměřené pochopení. Pro polovzdělance, jemuž chybí patřičné předpoklady, se Spinozova *Etika* stává konvolutem logicky nepochopitelných tvrzení, z nichž dokáže citovat pouze jednotlivosti jako strnulý vzdělanostní statek. ' Takové nároky na vzdělání se naprosto míjejí se zábavným pořadem, kde nanejvýš padne otázka, zda dílo *Ethica, ordine geometrico demonstrata* napsal Descartes, Spinoza, Kant nebo Hobbes. Problém není v tom, že by člověk, který četl Spinozu nebo Descarta, nedokázal na tuto otázku odpovědět. Problém je v tom, že o knize, jako je Spinozova *Etika*, není z hlediska mediální zábav-

nosti myslitelná jiná otázka než otázka, kdo je jejím autorem. To, co Adorno v *Teorii polovzdělanosti* ještě kriticky diagnostikuje jako marnou snahu o vzdělání u těch sociálních vrstev, jež k tomu prostě neměly materiální podmínky, mutuje v mediální společnosti v individuální štěstí, když si někdo včas vzpomene, kdo asi určitou knihu napsal.

Vědění se tak stává ne sice ústřední, ale ani ne zcela okrajovou oblastí zábavního průmyslu. Ponecháme-li stranou nejrůznější kvízy a znalostní soutěže, u nichž jde také o vědění, demonstrují vědecké a odborné pořady různých televizních společností nejzřetelněji, v jakých formátech se dnes vědění prezentuje širší veřejnosti. Přestože lze stupeň serióznosti pořadů, jakými jsou Galileo, Newton nebo Nano, hodnotit zcela rozdílně, je zřejmá zásada, která je společná všem těmto pořadům: Předvést něco zajímavého! Rozmanitost témat, přeskakování mezi obory, koketování se senzacemi, překvapivými a fascinujícími jevy, potěšení ze spektakulárních objevů a inovací jsou charakteristické pro takto prezentované vědění. Tematizuje se Divoký západ, planeta Mars, Jidášovo evangelium, fungování velkokapacitních bagrů, přínosy potravinářského průmyslu nebo kult mrtvých u Etrusků. Stejně jako u znalostní show typu Milionáře může jít o libovolný obor, je to jen napínavější, spektakulárnější a podle roční doby třeba i rozjímavější příběh. Velkou oblibu vědění vyhoceného ad absurdum potvrzují v neposlední řadě bestsellery typu *Schottova sammelsurja*,² v němž je skutečně vyjmenováno všechno možné i nemožné, ať to má smysl, či ne, od způsobů smrti barmských králů až po děti Thomase Manna.

Vědění se v takovém rámci projevuje především z hlediska toho, jak je schopné ohromit. To je úžasné, co všechno existuje a jak věci fungují nebo se vyrábějí. Většina televizních pořadů o vědě se tudíž ve značné míře věnuje technologiím. Pořady jsou úspěšné, protože zohledňují rozhodující motiv veškerého vědění – zvědavost. Zvědavost, *curiositas*, patří nejpozději od počátku novověku k nejvýznamnějším hnacím silám procesu poznání. Zároveň byla vždy podezřívána, že se zabývá libovольnými, jednotlivými, výjimečnými a nepotřebnými objekty, a přehlíží zásadní souvislosti a pravdy. Ludwig Wittgenstein nazval „povrchní zvědavost na nejnovější vědecké objevy jednou z nejhanebnějších tužeb moderního člověka“.³ Neexistuje žádný populárně vědecký pořad, který by se nepokusil tuto nejhanebnější tužbu uspokojit.

Zábavní hodnota vědění bez ohledu na jeho užitečnost je ovšem moderní kulturně vědění od počátku vlastní. V 17. století sloužily rozvíjející se vědy a jejich poznatky dokonce velmi výrazně společenské zábavě.⁴ Úspěšné knihy, jako byly žánrově novátorské *Frauenzimmer-Gesprächspiele* Georga Philippa Harsdörffera z let 1641–1649 nebo *Hundert Quellen Der von allerhand Materien handelnden Unterredungs-Kunst* z roku 1676 od Johanna Adama Webera, se pokoušely být pomůckou konverzačního umění, které se člověk mohl naučit a které mělo být zároveň zábavné, vtipné a poučné. Stálo by za úvahu nespátřovat v konjunktuře, kterou dnes zažívají zábavné formy vědění, jen daň imanentní logice mediální společnosti, nýbrž i návrat ke kořenům socializované zvědavosti moderní doby. Teprve idey vzdělání z doby osvícenství a nového humanismu se pokusily zbavit vědění oděru kuriozity a libovůle a zábavnou společenskou hru proměnit v závazek člověka, jenž měl být základní podmínkou pro pochopení kultury a tak umožnit rozvoj moderního subjektu.

V podmínkách zábavního průmyslu a vzhledem k nekonečnosti a libovůli vědění samotného už nenalézá humanistická myšlenka všeobecného vzdělání – pochopit a osvojit si základy naší kultury – teoretický ohlas, natož aby se dostala do učebních plánů. Je paradoxní, že jakmile bylo kanonicky závazné vzdělání vyloučeno z gymnázií a všeobecně vzdělávacích škol, které se tak pro forma nazývají dál, touha po takovém vzdělání vzrostla. Kniha Dietricha Schwanitze *Vzdělání. Všechno, co člověk musí vědět*⁵ slibovala, že uspokojí právě tyto tužby po ztracených statech vzdělání a jejich závažnosti. Podtitul knihy sugeruje dvě věci. Za prvé, že to, co patří ke vzdělání, není ani libovolné, ani nekonečné, nýbrž to lze shrnout na několika stech stranách a velmi zábavnou formou. Za druhé, že vzdělání je víc než pouhou sbírkou kuriozit nebo náhodným výsekem vědeckého oboru, který je právě v módě. V tomto smyslu se Schwanitzova kniha, i když s ironickým odstupem, přidržuje konceptu, které vzdělání chápalo jako osvojení neotřesitelných základů evropské kultury. A tyto základy nejsou ani libovolné, ani nekonečné. To, co člověk skutečně musí vědět, také vědět může – stačí si přečíst jmenovanou knihu. Co ale musí člověk skutečně vědět, chce-li dostát nějaké ideji vzdělanosti?

Ten, kdo tvrdí, že ví vše, co musí vědět, nebude jistě dlouho čekat, aby zjistil, že mnohé z toho, co musí vědět, neví. Schwanitz to svým kritikům ulehčil v tom smyslu, že se přiklonil k německé tradici a vzdělání do značné míry omezil na oblast literatury, historie, kulturních a společenských znalostí. Okamžitě následovala námitka, že je zde trestuhodně zanedbané jiné vzdělání, tedy matematika a přírodní vědy, i když se pokus kompenzovat Schwanitzovo opomenutí podobným způsobem nesetkal se stejně velkým úspěchem.⁶ A samozřejmě se Schwanitz dopustil moderní svatokrádeže a definoval vzdělání z evropské perspektivy a nezohlednil vnější stanovisko obětí evropské politiky namířené proti evropské kultuře. Skutečně patří k logice jakékoli debaty o vzdělání, že lze každou tezi týkající se otázky, co se musí vědět, vyvrátit poukazem na něco, co k tomu ještě patří. Základní chybou už u Schwanitze bylo to, že nepochopil podstatu novohumanistické koncepce vzdělání. V té nikdy nešlo o stanovení toho, co člověk musí vědět.

Otázka, co člověk musí vědět, znamená mít už na zřeteli cíl, pro nějž má takové vědění funkcionální hodnotu. Ale ani Schwanitz si nedělá iluze a ví, že vědění, které ještě jednou shromáždil pod pojmem „vzdělání“, už negarantuje sociální vzestup, ani nezlepšuje šance v zaměstnání, nýbrž postačuje právě tak k tomu, aby si člověk mohl na nejrůznějších večírech hrát na intelektuála. I u Schwanitze je vzdělání degradováno na společenskou hru, z níž se snad kdysi vyvinulo. Avšak i v tomto kontextu lze položit stále se vracející otázku: Co musí člověk opravdu vědět, aby se při společenské konverzaci zaskvěl na úrovni, a přitom nepůsobil negativně jako všeználek nebo chodící encyklopedie kuriozit?

Těžko se dnes v prostředí lidí, kteří se zajímají o politiku, odehraje večírek, kdy by se rozhovor nestočil na válku v Iráku, válku proti teroru, války budoucnosti a války obecně. V této souvislosti je dobré vědět, že autorem sentence *člověk člověku vlkem*, která nezbytně padne, je Thomas Hobbes. Tolik Schwanitz.⁷ Samozřejmě je ještě lepší, citujeme-li toto úsloví latinsky – *homo homini lupus* –, ale to už člověk umět nemusí, dáme-li za pravdu těm expertům na vzdělání a jeho reformátorům, kteří dnes latinu považují za jazyk, bez kterého se obejdeme. A že se tato věta nenachází, jak sugeruje Schwanitz, v Hobbeso-

vě základním díle *Leviathan*, nýbrž ve věnování Hobbesova pojednání *O občanovi*, už člověk zřejmě opravdu vědět nemusí. Že však Hobbes toto úsloví nevymyslel, nýbrž že souhlasně citoval rozšířené latinské dvojpříslloví, které se nachází v příslušných sbírkách – například u Erasma Rotterdamského nebo Johna Owena, by už zase mohlo být zajímavé, protože zní: „Člověk je člověku bohem“ a „člověk je člověku vlkem“.⁹ Jako jednotlivce je člověk pro člověka vlkem, v sociálním kontextu ale požeňáním.

Hobbese zajímala právě tato ambivalence, dvojnáčnost, jíž se člověk vyznačuje. Nechme otevřené, zda je třeba ještě vědět, že formulace o vlku v klasickém pojetí pochází vlastně z Plautovy komedie o oslu *Asinaria*. Nicméně Arthur Schopenhauer a Sigmund Freud, oba značně skeptičtí, co se povahy člověka týká, tuto větu citují z Plautovy komedie, i když Hobbese samozřejmě znali.⁹ A že má tato věta už u Plauta charakter vžitého úsloví, mimochodem není jí míněno, že člověk je vrah a lupič, nýbrž že je nevypočitatelný, to už ovšem nikdo vědět nemusí.

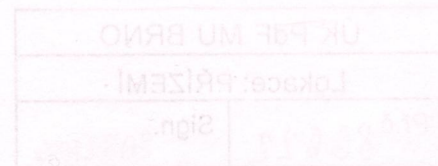
Někde mezi významně znalecky pronesenou poznámkou „No ovšem, Hobbes!“ a opravdovou znalostí římského umění komedie probíhá jistě kdysi všemi barvami hrající hranice mezi všeobecným vzděláním a výslovnou učeností. A tím, že vymizeli nejen vzdělání občané, ale i učenci jako specifictí reprezentanti novodobého vědění, zmizela i tato hranice fascinující napětím, jaké vyvolávala.

Co tedy člověk opravdu musí vědět? Otázka se nijak neusnadní, víme-li, že genezi a historii úsloví „člověk člověku vlkem“ lze relativně jednoduše najít na internetu. Při večírkové konverzaci se většinou nevyjímá dobře, když se člověk uchýlí se svým vysoce výkonným mobilem do tichého kouta, probrouzdá miniaturizovaný web a po delší době vpadne do hovoru ostatních, kteří se už dávno baví o nejnovějším představení místního tanečního divadla, s novinkou, že Hobbesovi připisovaná pochmurná věta o bestiální povaze člověka, je převzatá z dosti nevybíravé, nicméně docela veselé antické komedie. Právě v takových situacích se ukazuje, jak mylné je tvrzení, podle něhož nezáleží na konkrétních znalostech, stačí, když člověk ví, kde je má hledat. A přestože člověk ví, kde a jak může vědomosti najít, získá tímto způsobem vždy jen slovníkové heslo, o nic víc se jeho vědění nerozšíří. Jde-li o smysl, význam,

souvislosti a pochopení, budou člověku takové vědomosti k něčemu jen tehdy, pokud ví víc, než jen to, jak se k nim dostat.

Ale možná je méně dokonce více. Možná stačí, když je člověk vzdělaný v praktickém slova smyslu – Hobbes sem, Plautus tam – a prostě ví, že lidé se zpravidla při hledání výhod pro sebe vzájemně ostražitě pozorují a že společnost založená na konkurenci povýšila tento na odiv stavěný vlčí postoj na oslavovaný princip. Ať je tomu jakkoliv, ten soutěžící, který při velké milionářské show při otázce, kdo je autorem věty přirovnávající člověka k vlku, správně tipne mezi Plautem, Hobbesem, Schopenhauerem a Freudem, se stane milionářem!

KONRAD PAUL **Liessmann**
LIESSMANN
TEORIE OMYLY SPOLEČNOSTI
NEVZDĚLANOSTI VĚDĚNÍ

ACADEMIA

PRAHA 2011

Liessmann, Konrad Paul

Teorie nevzdělanosti : omyly společnosti vědění / Konrad Paul Liessmann ; [z německého originálu ... přeložila Jana Zoubková]. – Praha : Academia, 2008. – 127 s. – (XXI. století ; sv. 4)

Název originálu: Theorie der Unbildung
ISBN 978-80-200-1677-5 (váz.)

316.42:004.8 * 001:316.344.3 * 37.014.5

- znalostní společnost
- vzdělanost
- vzdělávací politika
- studie

316.4 - Sociální procesy [18]

ÚK PdF MU BRNO	
Lokace: PŘÍZEMÍ	
Př.č. 86622	Sign. 207LIES

Konrad Paul Liessmann

Theorie der Unbildung. Die Irrtümer der Wissensgesellschaft

© Paul Zsolnay Verlag, Wien 2006

Translation © Jana Zoubková, 2008

ISBN 978-80-200-1677-5

OBSAH

Předmluva 9

1. Kdo bude milionářem aneb
Všechno, co musíme vědět 13
2. Co ví společnost vědění? 22
3. Vzdělanost, polovzdělanost, nevzdělanost 37
4. PISA – honba za pořadím 52
5. Jakou váhu má vědění? 62
6. Boloňa – prázdnota
evropského vysokoškolského prostoru 73
7. Elitní vzdělání a antiosvícenství 86
8. Sečteno a podtrženo: hodnota vědění 98
9. Skončeme s reformou vzdělání 108

Poznámky 121